LUND UNIVERSITY

Visingsö och Bolmsö – öar i fokus

Hansson, Martin

Published in:
Visingsöartiklar

2000

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Hansson, M. (2000). Visingsö och Bolmsö – öar i fokus. I P. Nicklasson (Red.), *Visingsöartiklar: Tolv artiklar om Visingsö från bronsålder till medeltid* (Vol. 42, s. 129-140). (Rapport/ Jönköpings läns museum; Vol. 42). Jönköpings läns museum.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 18. Dec. 2025

Visingsö och Bolmsö – öar i fokus

Martin Hansson

Inledning

Visingsö-projektets syfte är att i bland annat öka kunskaperna om Visingsös yngre järnålder och tidiga medeltid. Det är dessa tidsperioder som dominerat intresset kring öns förflutna. De rika järnålderslämningarna och kungamaktens tidiga intresse har gjort att Visingsö kommit att få statusen av regionalt centrum med betydelse för ett större område. Ett sätt att få ett bättre perspektiv på Visingsös betydelse under yngre järnålder och tidig medeltid kan vara att jämföra ön med andra områden av liknande karaktär. Ett sådant område är Bolmsö i sjön Bolmen i sydvästra Småland, en ö som till stora delar har liknande fornlämningsbild som Visingsö (figur 1). En jämförelse mellan Visingsö och Bolmsö skulle då kunna ge några ledtrådar till den mer eller mindre implicit uttalade fråga som ligger bakom Visingsö-projektet – *Är Visingsö unikt?*

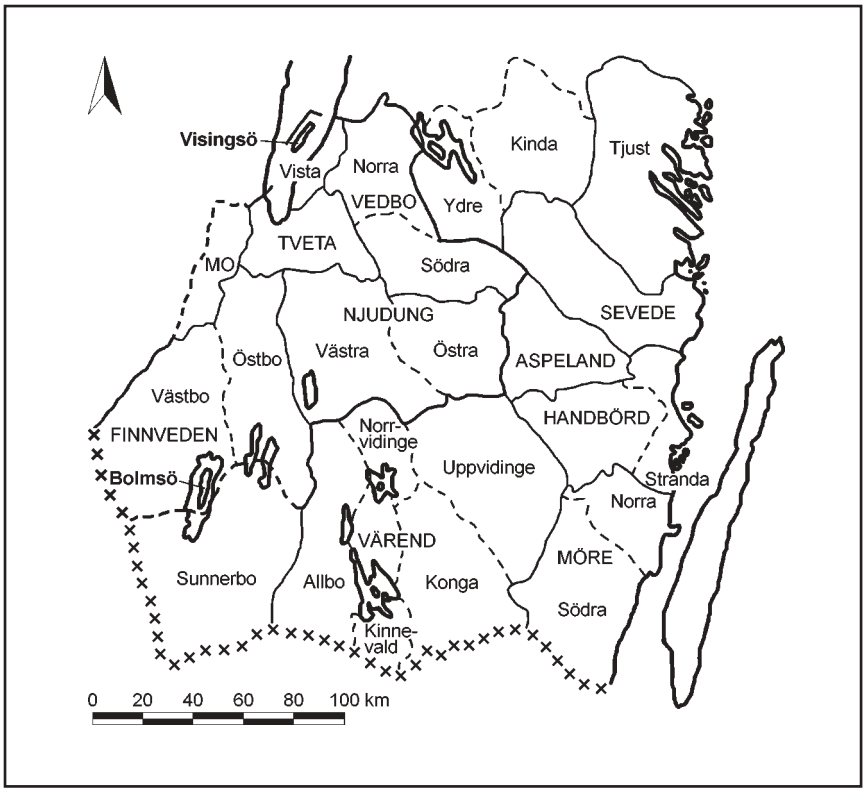

Figur 1. Småland under medeltiden med Bolmsö och Visingsö markerade. Skala 1:3 000 000.
Karta: Martin Hansson efter Lars-Olov Larsson 1987:95.

Bolmsö

Bolmsö är en cirka 17,0 kilometer lång och som mest omkring 4,5 kilometer bred ö i sjön Bolmen, centralt belägen i Finnveden i de sydvästra delarna av Småland. Bolmen framstår under äldre tid närmast som Finnvedens ”innanhav”. Sjön har en nord–sydlig utsträckning och är en av de större insjöarna i Sverige med en yta på cirka 184 kvadratkilometer. Bolmsö ligger i nord–sydlig riktning, något förskjutet åt norr och betydligt närmre sjöns östra än västra strand. Jordmånen består huvudsakligen av morän, som till vissa delar är sandig och fattig på block. Ön är flack eller svagt kuperad men sluttar svagt åt väster, vilket medför att stora delar av dess västra delar består av myrmarker. Som en konsekvens av detta är bebyggelsen till stora delar samlad på den östra sidan.

Ur organisatorisk synvinkel tillhörde Bolmsö under medeltiden Västbo härad och ön utgjorde en egen kyrksocken, tillsammans med delar av fastlandet i väster och norr. Med början 1862 och senast i samband med kommunreformen på 1970-talet avskiljdes dessa delar och tillfördes S Unnaryd, Ås och Torskinge socknar.[1] Idag är Bolmsö en ren ösocken. Bolmsö omtalas första gången 1293 då prosten Eskil i Sunnerbo skänkte allt sitt jordagods i Bolmsö till biskopen i Linköping.[2] Indirekt omnämns Bolmsö redan 1178, i ett skyddsbrev där påven Alexander III räknar upp Linköpingsbiskopens gods, som här bestod av 15 huvudgårdar. Två av dessa, Tjust och Västerås har identifierats med platser på Bolmsö.[3]

Bolmsö och dess fornlämningar väckte redan tidigt forskningens intresse. Den övervägande delen av de arkeologiska undersökningar som utförts på Bolmsö genomfördes på 1870- respektive 1910-talen. Sammanlagt finns det cirka 530 fornlämningar på ön, närmare 500 av dessa utgörs av gravar på gravfält. Den helt övervägande delen, cirka 90 procent, utgörs av högar, men här finns även en del runda stensättningar, resta stenar och treuddar. Dominansen för den yngre järnålderns lämningar är således mycket markant, precis som på Visingsö. Men fornlämningsbilden visar att ön sannolikt varit ”permanent” bebodd sedan senneolitikum. Precis som på Visingsö får man räkna med att ett stort antal gravar försvunnit i samband med odling och andra aktiviteter. Många av gravfälten på ön ligger alldeles invid den historiska bebyggelsen och ger idag ett mycket sargat intryck. På flera håll finns också enstaka spridda högar i anslutning till bebyggelse, vilket indikerar att här tidigare funnits sammanhängande gravfält. Sannolikt har det ursprungliga antalet gravar från yngre järnålder varit betydligt större än vad som framgår av fornminnesregistret, som på Bolmsö fortfarande utgörs av förstagångsinventeringen från 1952. Sammanlagt är ett nittiotal gravar undersökta på Bolmsö. Av dessa har cirka 85, huvudsakligen högar på järnåldersgravfält, i den mån de innehållit daterbara fynd, visat sig tillhöra yngre järnålder, framför allt vikingatid. Hela 49 gravar har undersökts i området kring Håringe/Skeda på nordöstra delen av ön. Nästan samtliga undersökta gravar undersöktes antingen på 1870-talet av kyrkoherde L F Palmgren[4] eller på 1910-talet av konduktör F J Eneström, för övrigt med dåvarande kronprisen Gustav Adolf som hjälp.

Trots det rika fornlämningsmaterialet och det stora framgrävda fornsaksmaterialet (med alla sina brister) har dock forskningen på senare tid inte uppmärksammat Bolmsö i någon större grad, bortsett från ett par C-

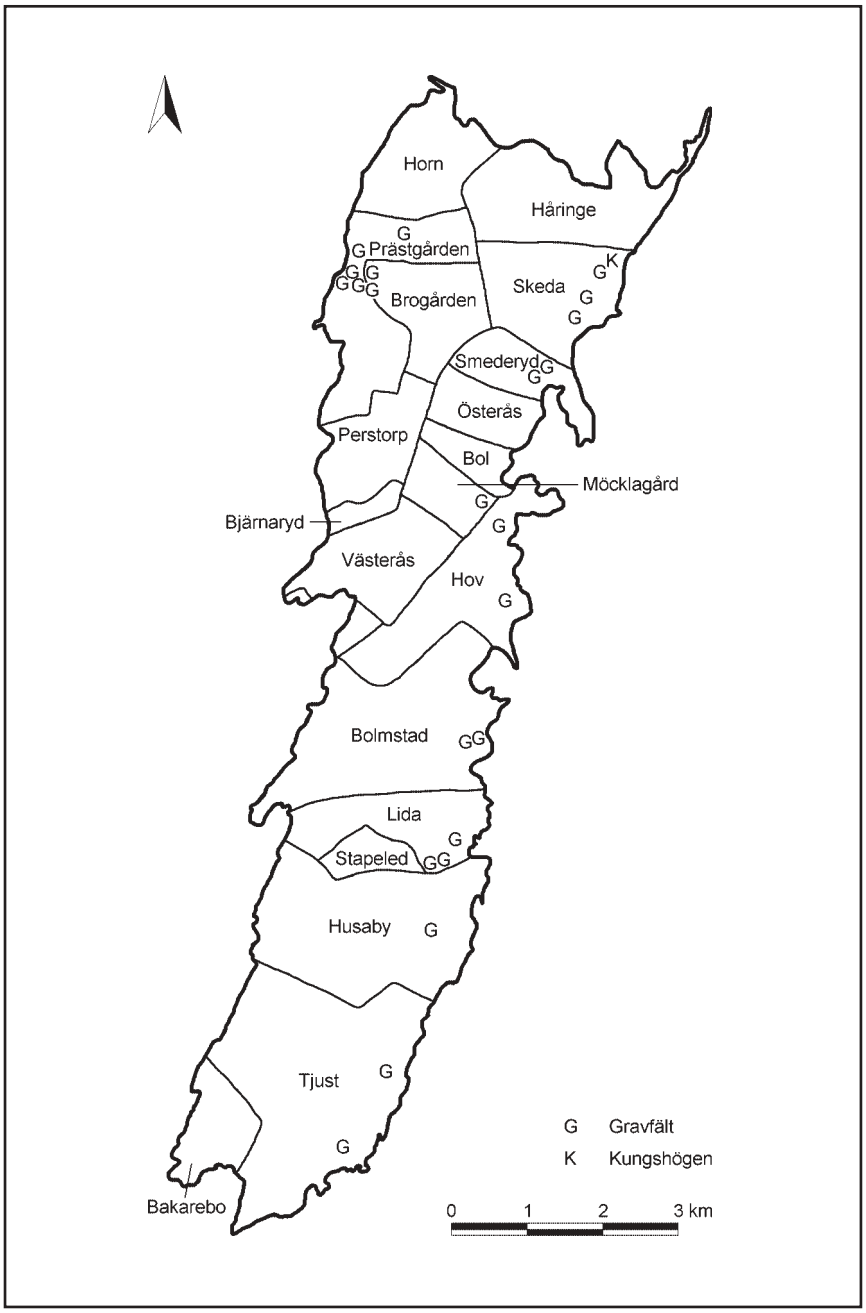

Figur 2. Bolmsö under yngre järnålder. Kartan visar ortnamn, läget för gravfält samt hypotetiska gränser för medeltida bebyggelseenheter. Skala 1:100 000.
Karta: Martin Hansson.

uppsatser.[5] Den som senast uppmärksammat Bolmsö är Staffan Fridell som i en artikel kring ortnamn och bebyggelsehistoria fokuserat på de stora inslaget av ”svea”-namn på Bolmsö (figur 2).[6]

Den yngre järnåldersbygden avspeglas tydligt utifrån spridningen av gravfält i kombination med förhistoriska ortnamn. Tillsammans visar dessa att ön i princip var fullkoloniserad redan i yngre järnålder, då bebyggelsen på ön hypotetiskt bestod av tretton bebyggelseenheter – Håringe, Skeda, Kyrkbyn, Smederyd, Österås, Bol, Möcklagård, Västerås, Hov, Bolmstad, Lida, Husaby och Tjust. Under tidig medeltid etablerades fem nya ensamgårdar – Horn, Perstorp, Bjärnaryd, Stapeled, Bakarebo.[7] Den medeltida kolonisationen framstår således inte som speciellt omfattande. Bland gravarna finns två som utmärker sig vad gäller det yttre formerna. Det gäller en storhög, Kungshögen i Skeda (fornlämning 17), vilken är 20 meter i diameter och cirka 3 meter hög, samt en skeppssättning vid Bolmstad

(fornlämning 68), vilken är cirka 21 meter lång. Skeppssättningar är relativt ovanliga på gravfälten i Finnveden, och när de förekommer är det i mindre antal. Sannolikt är skeppssättningar gravar över någon form av lokala makthavare.[8]

Gravfälten fördelar sig jämt på de enheter som utifrån ortnamnen kan antas ha ett förhistoriskt ursprung. Bland ortnamnen finns flera som är så kallat centralortsindikerande. I namn som Västerås och Österås ingår ett forntida *-husa*, en namntyp som kommit att förknippas med administrativa centralorter i den tidiga sveastaten. Denna *Husa-enhet har sannolikt omfattat enheterna Smederyd, Österås, Bol, Möcklagård och Västerås. Västerås var 1178 huvudgård för biskopen i Linköping. Enligt Hellberg ska *Husa-enheterna ha tillkommit under 700-talet och ha omfattat större arealer med mer eller mindre sammanhängande bebyggelser.[9]

Omedelbart söder om denna *Husa-enhet ligger *Hov*, av namnet att döma en kultplats.[10] Ytterligare en centralort indikeras av *Husaby*, beläget ytterligare en bit söderut på ön. Husabyarnas datering och funktion har diskuterats av flera forskare. Husabyarna anses vara yngre än *Husa-gruppen och har ömsom daterats till vikingatid, ömsom till tidig medeltid. I sin genomgång av ortnamnen på Bolmsö finner Fridell att förutom *Husa, Hov och Husaby, vittnar även namn som *Tjust och Bollstad (Bolmstad)* att dessa enheter namngivits av svear. Fridell tolkar detta som att svear bosatt sig på ön som ett politiskt och ekonomiskt dominerande skikt i vendel- och vikingatid, i en regelrätt kolonisation av svear på ön.[11] Denna tolkning verkar dock inte speciellt hållbar. Det är svårt att se hur en ”sveastat” under 700-talet skulle ha kunnat administrera och styra ett så avlägset område som Bolmsö. Förklaringar till hur detta skulle ha skett saknas oftast inom ortnamnsforskningen. Andra centralortsindikerande ortnamn finns även på fastlandet norr om Bolmen, vilket ytterligare understryker områdets centrumkaraktär.[12]

Bolmsös betydelse under yngre järnålder avspeglas också i det arkeologiska fyndmaterial som framkommit vid de många gravundersökningarna. I många fall är föremålen i gravarna av allmän vikingatida typ, dräktsmycken, glaspärlor, knivar med mera, men generellt sett verkar gravarna på Bolmsö vara ”rikare”, det vill säga gravarna innehåller fler materialklasser/grav än andra gravar i Finnveden. Både kvantitativt och kvalitativt har Bolmsö ett rikare gravmaterial än övriga Finnveden.[13] Bland gravarna finns framför allt en grav som utmärker sig. Den undersöktes av Eneström 1911 och låg på gravfältet vid Håringe/Skeda. Graven, 8,0 meter i diameter och 1,5 meter hög, innehöll ett brandlager som täcktes av tre liggande stora stenhällar. I brandlagret påträffades 26 bronsknappar/pärlor, flera bronsbitar, bland annat till en ring, två bergkristallpärlor, glaspärlor, en järnkniv, en spjutspets samt två guldgubbar, en ögla till en guldbrakteat, en spiralvriden guldten, samt ytterligare en guldring.[14] Graven är den guldrikaste från yngre järnålder i Smålands inland. Värt att notera är fyndet av guldgubbar som gravgåva. Guldgubbar påträffas annars på boplatser och möjligen är detta det enda (?) fyndet av guldgubbar som gravgåva i Norden. Det antyder att guldgubbarna sannolikt var ”gamla” då de lades i graven och hade förlorat sin ursprungliga funktion.

Dessutom finns ett flertal vapengravar bland de undersökta gravarna på

Bolmsö. En särskild koncentration av gravar med vapen, framför allt hästutrustning och pilspetsar, kan noteras på nordöstra Bolmsö. På gravfältet vid Håringe/Skeda, finns tio gravar med vapen eller hästutrustning. Totalt har här 49 gravar undersökts och cirka 20 procent av dessa innehöll någon form av vapen, framför allt pilspetsar. Håringe/Skeda framstår närmast som en aristokratisk miljö. Här finns även den tidigare nämnda storhögen, vilken delvis undersöktes av Palmgren 1873, då en ”gång” grävdes in i högen mot dess mitt, men i högen *fanns så godt som ingenting, ehuru hans undersökning kostade 42 dagsverken*.[15]

Det arkeologiska materialet pekar ut nordöstra Bolmsö som ett centrum på ön. Här finns vapen- och ryttargravar, samt en storhög vilket tillsammans indikerar förekomsten av ett hövdingasäte. Tillsammans med de omnämnda centralortsindikerande ortnamnen på ön, visar det arkeologiska materialet helt klart att Bolmsö är att betrakta som ett regionalt centrum under yngre järnålder i Finnveden. Möjligen är Bolmsös roll som centralort redan förbi i slutet av vikingatiden. Runstenar saknas på Bolmsö, vilket kan tyckas märkligt om ön fortfarande var att betrakta som centralområde under 1000-talet. I stället verkar en förskjutning ske under vikingatiden, då fokus hamnar i Lagans dalgång. Kanske berodde denna förändring på förändrade kontaktvägar och inriktning. Medan Bolmsö, centralt beläget i Finnvedens stora sjö, vänder sig inåt, mot den egna regionen, är Lagans dalgång den stora kommunikationsleden mot yttervärlden. Betydelsen av ökande yttre kontakter gör att Lagadalen hamnar i fokus under vikingatidens senare del. Detta leder till förändringar av samhällets inre sociala förhållanden, där gamla maktstrukturer försvagas och nya byggs upp baserade på kontroll över de yttre kontakterna. När man studerar öns medeltid framträder inte alls samma bild av att Bolmsö skulle vara en plats av regional betydelse.

Under medeltiden framstår Bolmsö som en ö helt i händerna på det världsliga och andliga frälset. Inte minst biskoparna, först biskopen i Linköping och senare biskopen i Växjö framstår som den dominerande jordägaren på ön. På ön Bolmsö fanns 1540 28 hemman, varav 13 ägdes av det världsliga frälset, 12 av biskopen i Växjö, medan resterande hemman var vardera skatte-, kloster- respektive kyrkohemman.[16] Dominansen för frälsejord av olika slag var således förödande. Bebyggelsen bestod av ensamgårdar eller mindre byar. Tjust och Husaby var störst med vardera fyra hemman. Den tidigmedeltida kolonisationen på ön verkar inte ha varit speciellt omfattande (figur 3).

Redan 1178 hade biskopen i Linköping som nämnts ovan två huvudgårdar på ön, *Västerås* och *Tjust*. Det världsliga frälset hade under senmedeltid tre huvudgårdar på ön. *Håringe* var från 1470-talet sätesgård för frälsemannen Jöns Persson Ulfsax och på 1520-talet för hans son Peder Jönsson Ulfsax.[17] *Bolmstad* var sätesgård 1426, då väpnaren Broder By, son till Erland Algotsson (Sparre), gav gården som morgongåva till sin hustru Johanna Petersdotter (Snedbjälke). Erland Algotsson, som var häradshövding i Västbo, hade 1392 bytt till sig gården från biskopen i Växjö. 1466 var Johanna änka och sålde då Bolmstad samt ett 30-tal gårdar, däribland Hov, Brogården, två gårdar i Lida och en i Västerås på ön, till riddaren Erik Eriksson Gyllenstierna.[18] Den tredje huvudgården ska ha legat i *Tjust* och beboddes 1476 av väpnaren Måns Laurensson (Sparre på

Figur 3. Bolmsö under medeltiden. Kartan visar de medeltida bebyggelseenheter som framträder i jordeboken från cirka 1540. Gränserna är hypotetiskt rekonstruerade utifrån 1950-talets ekonomiska karta. Skala 1:100 000.
Karta: Martin Hansson.

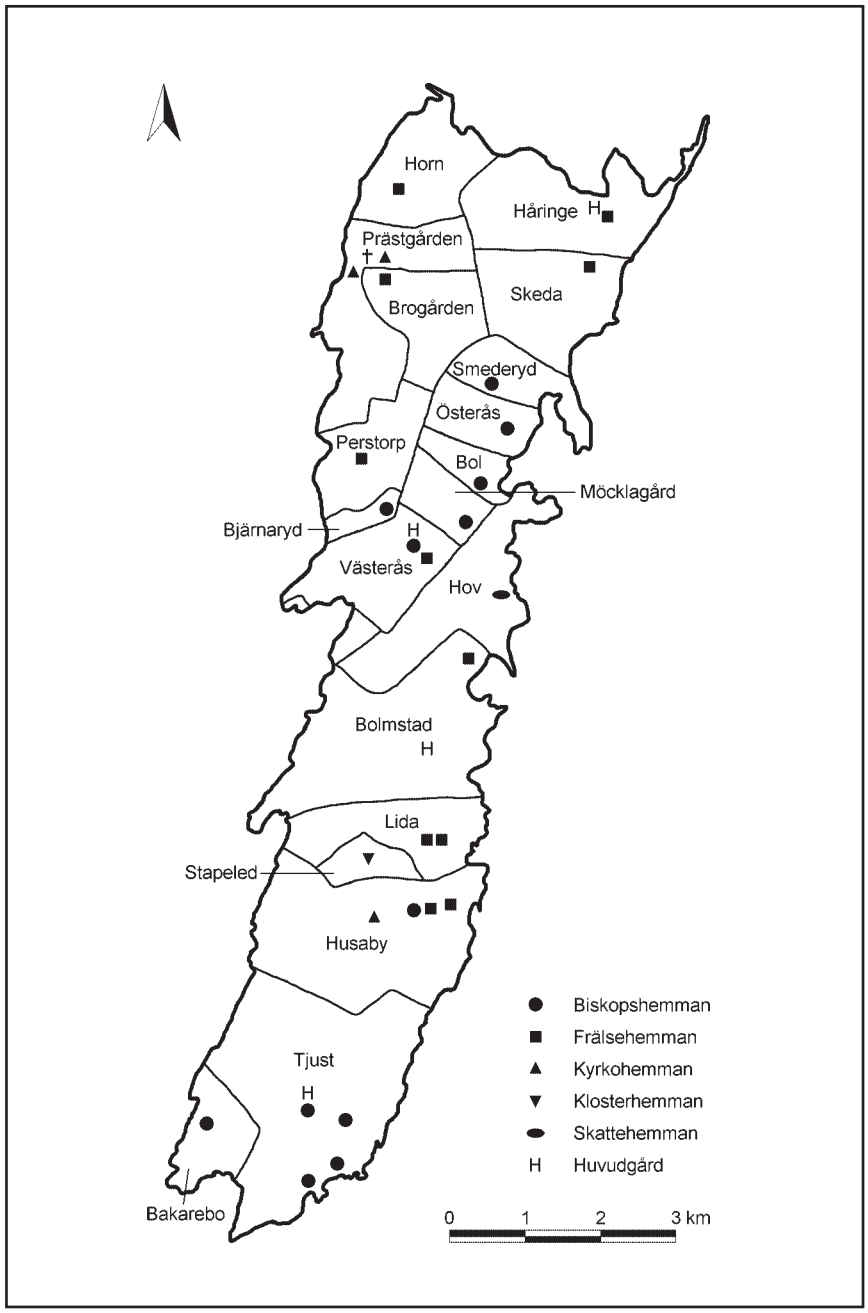

Ginbalk).[19] Enligt Fridell är denne Måns identisk med häradshövdingen Magnus Länk i Tjust i östra Småland och skulle därmed inte ha med Tjust på Bolmsö att göra.[20] Alla gårdar i Tjust var i Växjö-biskopens ägo på 1540-talet, och samma förhållanden gällde sannolikt även under senmedeltid, varför Måns Laurensson, om han nu var bosatt i Tjust på Bolmsö, måste ha varit i biskopens tjänst, ett förhållande som inte var alldeles ovanligt under senmedeltiden. I Tjust vittnar dock namnet *Bosgården* om att en av gårdarna haft ett förflutet som huvudgård, kanske under hela medeltiden. Bosgård var under äldre medeltid en allmän beteckning på huvudgårdar tillhöriga kronan eller kyrkan.

Det medeltida Bolmsö framstår som kraftigt dominerat av frälset, vilket både avspeglas i den nästan totala dominansen för frälsejord, samt förekomsten av flera huvudgårdar under hela medeltiden. Däremot lyser kungamakten helt med sin frånvaro på Bolmsö. Istället är det kyrkan genom

biskopen i Linköping som i tidig medeltid verkar ha kontrollerat ön genom sina två huvudgårdar. Under medeltiden verkar Bolmsö långt ifrån ha varit någon centralort. Istället kan man nästan säga att ön hamnade vid sidan om händelsernas centrum, ett förhållande som nog får sägas gälla fortfarande idag, där Bolmsö alltmer får karaktären av sommarö.

Visingsö

Järnåldern är den del av förhistorien som är mest synlig på Visingsö.[21] Gravarna finns huvudsakligen på det norra – cirka 200 gravar, det mellersta – cirka 300 gravar och det södra – cirka 350 gravar – gravfältet. År 1917 undersöktes och borttogs ett mindre gravfält med 17 runda stensättningar vid Avlösa. Dessa gravfält domineras helt av högar och runda stensättningar. På det södra gravfältet finns två gravar som är att betrakta som storhögar med en diameter på mer än tjugo meter och en höjd på två meter (figur 4).[22]

Till skillnad från på Bolmsö är gravarna betydligt mer koncentrerade och samlade på Visingsö. På Visingsö är det dessutom betydligt svårare än på Bolmsö att sammankoppla de olika gravfälten med enskilda historiskt kända bebyggelseenheter. Detta gör att man kan diskutera huruvida det skett en omfattande förändring i bebyggelsestrukturen på ön i övergången till tidig medeltid. Detta motsägs dock av att huvuddelen av de historiskt

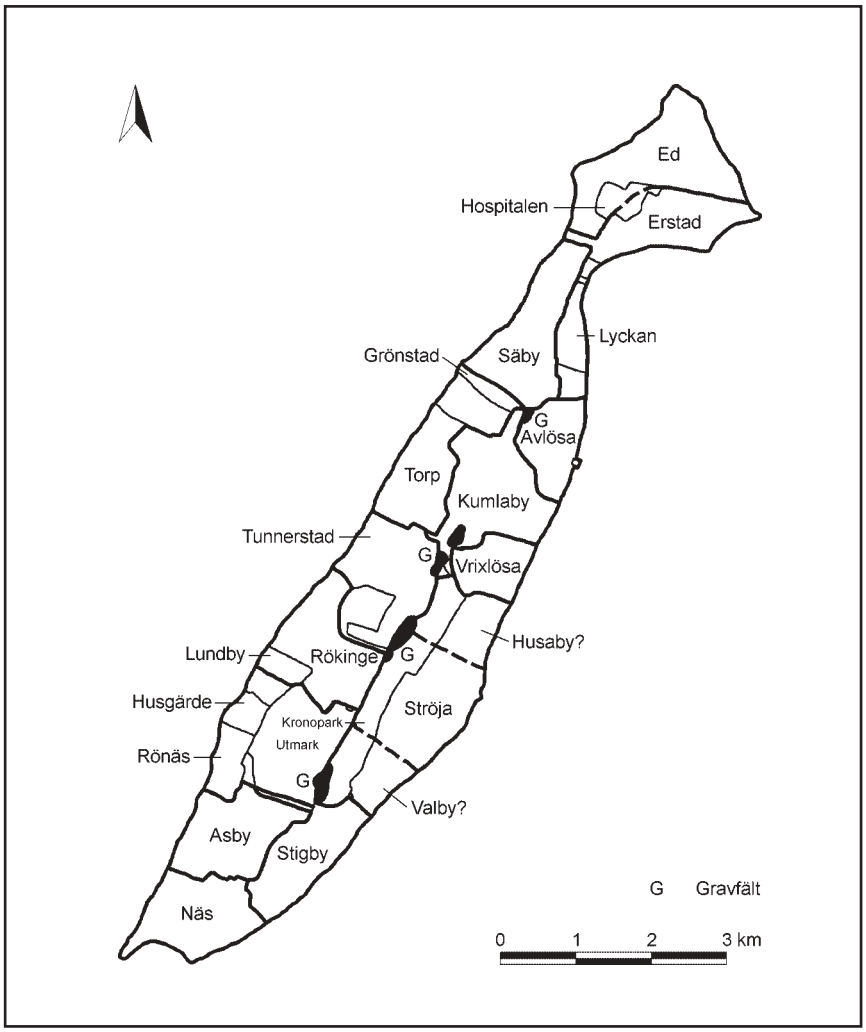

Figur 4. Visingsö under yngre järnålder. Kartan visar ortnamn, läget för gravfält, samt en hypotetisk rekonstruktion av gränserna för äldre bebyggelseenheter. Skala 1:100 000. Karta: Martin Hansson.

kända bebyggelseenheterna på ön har ortnamn av förhistorisk typ. Av de 21 bebyggelseenheterna på ön är över hälften nämnda före 1300. Gravfälten på Visingsö ligger utsträckta i nord–sydlig riktning på landkrönet på öns mitt. Det nordligaste kända gravfältet låg i Avlösa, det norra gravfältet ligger idag huvudsakligen i Kumlaby, det mellersta ligger på Visingsborgs ägor, tidigare sannolikt på Husaby och Ströjas ägor, medan det södra gravfältet ligger norr om Stigby. Vad som är karaktäristiskt för alla fyra gravfälten är dock att det ligger i eller förhållandevis nära skärningen mellan olika bygränser. Gravfältens läge i skärningspunkter mellan olika byar gör att man kan fundera på huruvida det inte är mest sannolikt att de fungerat som gemensamma begravningsplatser för flera bebyggelseenheter. Gravfältet i Avlösa anslöt till Avlösa, Säby och Grönstads ägor, medan det norra gravfältet i Kumlaby på liknande sätt skulle kunna tänkas vara ett gemensamt gravfält för Kumlaby, Vrixlösa, Torp (och Tunnerstad?). På samma sätt borde det mellersta gravfältet ha använts av Husaby, Ströja, Rökinge (och Tunnerstad?) och slutligen det södra av Valby, Stigby, Asby, Näs, Rönäs, Lundby och Husgärde. Enligt denna modell med ”bygde-gravfält” borde det ha funnits ett gravfält längst i norr, vid Ed/Erstad, ett gravfält som idag är försvunnet. Att gravfälten använts som ”bygde-gravfält” kan förklara det många gånger svaga sambandet mellan gravfält och historiskt kända bylägen på Visingsö.

Även när det gäller gravarnas innehåll finns skillnader mellan Visingsö och Bolmsö. På Visingsö har ett hundratal gravar undersökts, huvudsakligen på det norra gravfältet och på det helt borttagna gravfältet i Avlösa. De gravgåvor som framkommit har varit av allmän yngre järnålderskaraktär med pärlor, enstaka smycken, järnföremål och så vidare. Däremot har inga vapengravar, ryttargravar eller andra ”uppseendeväckande” gravar framkommit bland de som undersökts. Dessutom är det svårt att överhuvudtaget identifiera mansgravar i det framgrävda materialet.[23] Varken när det gäller gravformer eller gravgåvor framstår egentligen Visingsö som något unikt. Bortsett från det stora antalet gravar på ön finns det egentligen inget i det arkeologiska materialet som direkt talar för att Visingsö skulle ha varit en regional centralort i yngre järnålder. Möjligen ändras detta mot vikingatidens slut, då förekomsten av en nu försvunnen runsten[24] och två hällar till någon form av Eskilstunakistor[25], allt påträffat vid Kumlaby kyrka, visar på förändringar i samhället och öns status. Till dessa förändringar kan sannolikt också uppkomsten av en Husaby på ön räknas. Det är alltså först mot slutet av vikingatiden som Visingsö börjar framstå som en regional centralort, en utveckling som sedan förstärks under tidig medeltid (figur 5).

När bebyggelsen på Visingsö blir greppbar i hjälpskattelängden från 1560, fanns det cirka 63 mantal på ön. Till detta kom de 10 mantal i Husaby, Ströja och Valby, som redan inkorporerats i det blivande grevskapet Visingsborg.[26] Skattelängden visar att kronan var den största jordägaren på ön. 24 mantal var kronojord, 6 mantal, huvudsakligen på den norra delen av ön var skattejord, medan resterande mantal ägdes av de andliga och världsliga frälset. 11 mantal var kyrkojord, 6 biskopsjord, medan 13 mantal ägdes av klostren i Alvastra (8 mantal), Skänninge (4 mantal) och Vadstena (1 mantal). Visingsö framstår som en tättbefolkad ö, vilket kanske

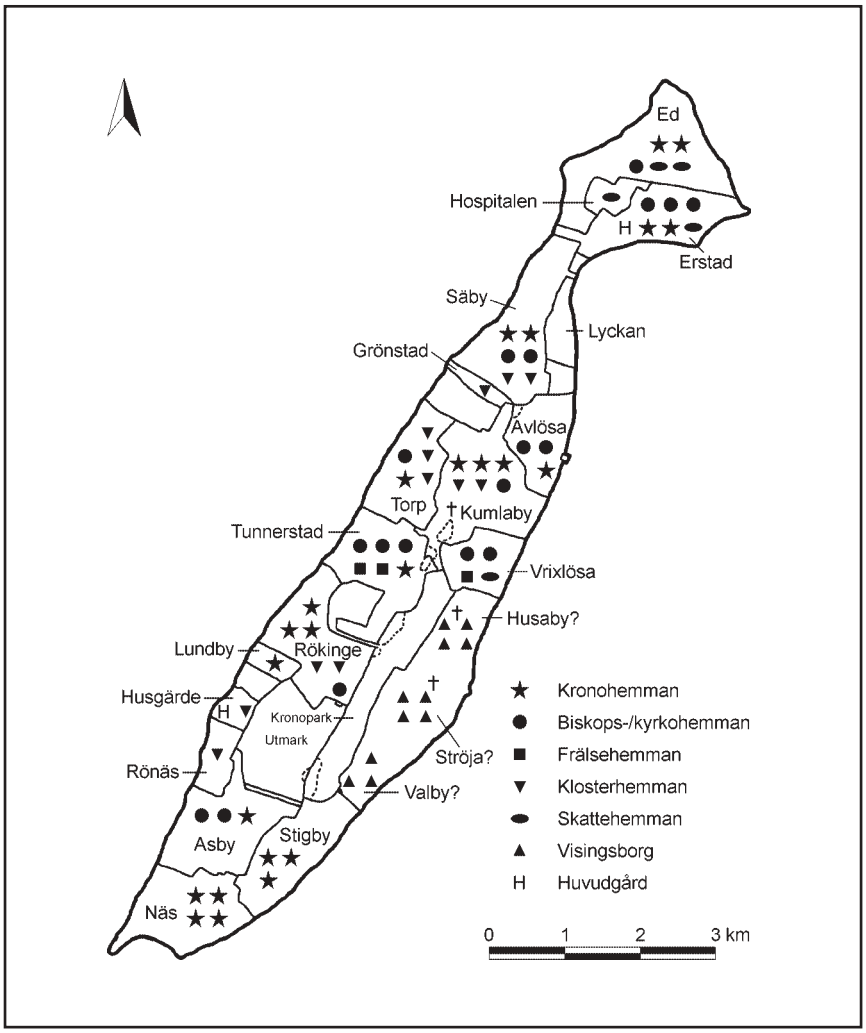

Figur 5. Visingsö under medeltiden med de bebyggelseenheter som framträder i 1560 års hjälpskattelängd. Skala 1:100 000.
Karta: Martin Hansson.

kan vara en förklaring till det stora antalet gravar på ön. Ytmässigt fanns det vid mitten av 1500-talet bara 0,6 kvadratkilometer för varje mantal att förfoga över, vilket kan jämföras med 1,5 kvadratkilometer per mantal på Bolmsö. Bebyggelsetätheten var alltså nästan tre gånger så hög på Visingsö som på Bolmsö. Ur jordbrukssynpunkt är Visingsös jordar också överlägsna moränmarken på Bolmsö.

Att kungamakten redan tidigt ägde mycket jord på ön visas av den donation av gårdar i Ed, Säby, Kumlaby, Torp, Ströja och Husaby som prinsessan Helena, Sverker den yngres dotter, år 1240 gjorde till Alvastra kloster.[27] I dokumentet omtalas Torp som *mansio*, vilket visar att gården var huvudgård i Helenas gods på ön. 1279 omnämns fem attungar i Ströja som *curiam de Ströyo* i samband med att Alvastra kloster bytte bort godset till Linköpings domkyrka. Sannolikt hade klostret här en huvudgård.[28]

Kungamaktens intresse visas också av borgen i Näs. Borgens ursprung är dunkelt, men det är uppenbart att flera av de tidiga svenska kungarna uppehöll sig på Visingsö under senare halvan av 1100-talet och fram till 1200-talets mitt, då öns betydelse i rikspolitiken verkar ha minskat. Samtidigt visar Helenas donation att kungarna även skaffat privata egendomar på ön. Överhuvudtaget är andelen kronojord på ön fortfarande 1560 onormalt hög – 29,5 procent, i jämförelse med kronojordens andel i riket som helhet på 5,6 procent.[29] Möjligen kan också den stora andelen av olika

typer av kyrkojord ses som ett resultat av kungliga donationer i prinsessan Helenas efterföljd. Om huvuddelen av den kyrkojord som 1560 finns på ön har sitt ursprung i kungliga donationer, har kanske så mycket som ¾ av all jord på ön sitt ursprung som kronojord eller kungligt släktgods.[30]

Under medeltiden fanns även andra huvudgårdar på ön. *Erstad* på norra delen av ön fungerade som huvudgård för biskopen i Linköping från mitten av 1200-talet till andra halvan av 1300-talet.[31] Husgärde, eller *Hovsgärde* som det hette under medeltiden var kring år 1300 huvudgård för en Asmund Langh. 1309 omtalas han som *dux*. 1310 testamenterade han Hovsgärde till Alvasta kloster.[32]

Visingsö och Bolmsö – en jämförelse

Det presenterade materialet visar att det finns både stora likheter och skillnader mellan Visingsö och Bolmsö och man kan ana sig till att de två öarna hade lite olika betydelse under yngre järnålder och medeltid. Medan Bolmsö framför allt framstår som en centralort av regionala mått i yngre järnålder, verkar Visingsö snarare ha sin tid som centralort under tidig medeltid. Materialet från de båda öarna kan sammanfattas i nedanstående tabell (figur 6).

Tabellen är en sammanfattning av företeelser som vanligtvis används i diskussioner kring centralitet, ett hopkok av skilda företeelser, med allt

	Visingsö	**Bolmsö**
Storlek (km²)	42	42
Jordmån	Sandjord/lerjord	Morän
Antal gravar y. j.å	800	500
Storhög	X	X
Vapen-/ryttargravar	-	X
Guldgubbe	-	X
Guldbrakteat	-	X
Husa-ort	-	X
Hov-ort	X	X
Husaby	X	X
Runsten	X	-
Eskilstunakista	X	-
Kyrka	2 st	1 st
Kapell	2 st	-
Kungamakt	X	-
Huvudgård biskop	1 st	2 st
Huvudgård frälse	1 st	3 st
Hemman 1560/1540	73 hemman (3 fr, 6 bi, 13 kl, 11 ky, 6 sk, 24 kr, 10 grevskap)	28 hemman (13 fr, 12, bi, 1 kl, 1 ky, 1 sk)
Yta per hemman (km²)	0,6	1,5
Antal gravar/primärenhet	12	23
Antal gravar/hemman	11	18

Figur 6. Sammanfattande tabell som jämför det presenterade materialet från Visingsö och Bolmsö.

vad detta innebär av metodiska problem. Trots allt visar tabellen att det är mycket som är gemensamt för de båda öarna. Båda är rika på järnåldersgravar, båda har ortnamn av centralortskaraktär, båda domineras under medeltiden av vad som får sägas vara skilda feodala makter, kyrkan och frälset på Bolmsö, kungamakten och kyrkan på Visingsö. Är då Visingsö unikt? Jag vill mena att Visingsö tidvis är unikt. Det gäller främst under tidig medeltid, då ön har en unik position i uppbyggnaden av den svenska kungamakten. Däremot var Visingsö en ordinär bebyggelse under yngre järnålder som först började förändras i slutet av vikingatiden.

Man har möjligen bländats av den stora mängden gravar på ön och därigenom antagit att enbart det stora antalet måste betyda att ön varit betydelsefull. Detta motsägs av det material som framkommit från de närmare 100-tal gravar som undersökts på ön, som inte alls visar några speciella drag. Om vi hypotetiskt fördelar alla 800 järnåldersgravar på de 73 hemman som fanns på 1500-talet får vi cirka elva gravar per mantal. Motsvarande siffra på Bolmsö är nästan arton gravar. Om vi försöker justera siffrorna och räkna bort antagna medeltida kolonisationsenheter och fördelar antalet järnåldersgravar på de primärenheter som kan rekonstrueras på respektive ö, blir siffrorna tolv gravar per mantal på Visingsö och tjugotre gravar per mantal på Bolmsö. I detta perspektiv framstår Bolmsös järnålder som betydligt ”rikare” och faktiskt bättre bevarad än Visingsös. Naturligtvis finns det stora felkällor i dessa siffror. Bortodlingsfrekvensen för gravar är troligen mycket större på Visingsö, som till stora delar framstår som ett fullåkerslandskap, än på Bolmsö. Även skillnader i begravningstraditioner med mera kan naturligtvis påverka antalet arkeologiskt iakttagbara gravar. Möjligen visar siffrorna att enbart den stora mängden bevarade gravar på Visingsö i sig inte behöver innebära att ön under järnåldern hade någon speciell betydelse. Att Visingsö inte hade ett särdeles centralt läge under yngre järnålder visas också av det faktum att ön inte ligger mitt i en rik järnåldersbygd. Ett stort område omedelbart väster om Vättern, i den östra delen av Västergötland, saknar kända gravfält från denna period. Även öster om Vättern finns ett område tomt på gravfält mellan Östergötlands slättbygd och järnåldersbygden i Vists härad. Visingsö verkar snarare ligga i utkanten av den omgivande järnåldersbygden. Visingsös järnålder är trots det rik och den stora mängden gravar visar att ön tidigt var i det närmaste fullkoloniserad. Bolmsö däremot framstår snarare som ett regionalt centrum i Finnveden. Ön låg centralt i järnåldersbygden, är rik både på ”centralortsindikerande” gravfynd och ortnamn. Under medeltiden verkar dock Bolmsö mista sin betydelse.

Medeltidens början framstår som en period av förändring på Visingsö. Nu börjar ön etableras som en centralort dominerat av kungamakten. Varför styrs då det kungliga intresset till Visingsö?

En förklaring är sannolikt riksbildningen, där Visingsö, i kampen mellan olika ätter från Öster- och Västergötland, hamnade i händelsernas centrum. När rikets tyngdpunkt under 1200-talets andra hälft alltmer försköts norrut förlorade Visingsö alltmer sin nationella betydelse. Det unika i Visingsös historia ligger sålunda i perioden cirka 1000–1300, då ön framstår som ett nationellt centrum, om man nu kan tala om något sådant under denna tidsperiod.

Noter

1 Lööf 1978:2.
2 Fridell 1996:7.
3 Schück 1959:280ff.
4 Palmgren 1875; 1879–81.
5 Lööf 1978; Sköld 1978; Artelius & Streiffert 1980; Tagesson 1983.
6 Fridell 1996.
7 Fridell 1996.
8 Se Hansson 1998.
9 Fridell 1996:13ff och där anförd litteratur.
10 Fridell 1996:16.
11 Fridell 1996:23.
12 Jämför Brink 1998:314ff.
13 Artelius & Streiffert 1980:34ff.
14 Eneström 1911; hög 11 SHM 14535.
15 Palmgren 1875:221.
16 Sköld 1978.
17 Härenstam 1950:34.
18 Härenstam 1946:396, 1950:34.
19 Härenstam 1950:34f.
20 Fridell 1996:20.
21 För studier av gravfälten på Visingsö se Frölund 1988.
22 Frölund 1988:11ff.
23 Lindqvist 1980:23ff: Frölund 1988:17f.
24 Kinander 1935-61; Sm 126.
25 Kinander 1935-61; Sm124, 125.
26 Berg 1885:bilaga 1.
27 Berg 1885:39f, 46.
28 Angående *curia* och *mansio* se Rahmqvist 1996:14ff.
29 Tabell i Frölund 1988:45.
30 Se Berg 1885:46.
31 Berg 1885:4, 194f; Lindqvist 1980:58.
32 Berg 1885:190ff.